

Architekt Dušan Jurkovič ako vládny komisár pre ochranu pamiatok na Slovensku v rokoch 1919–1922

Martina OROSOVÁ

ANOTACE: *Príspevok rekonštruuje pôsobenie architekta Dušana Jurkoviča vo funkcii vládneho komisára pre ochranu pamiatok na Slovensku v prvých rokoch existencie Československej republiky a začlenenie agendy národnej osvetu na území Slovenska do verejno-správnych štruktúr nového štátu.*

Architekt Dušan Jurkovič sa svojim monumen-tálnym architektonickým a výtvarným dielom hlboko zapísal do povedomia česko-sloven-skej aj európskej odbornej verejnosti. Známe sú jeho spoločenské a kultúrne aktivity pred prevratom i v rokoch Československej republi-ky. Čiastočne je zhodnotený aj jeho pôsobenie vo funkcii vládneho komisára pre ochranu pamiatok na Slovensku a jeho zakladateľská rola v dejinách slovenskej ochrany pamiatok.¹ Venoval sa jej v najťažších revolučných časoch a každý jeho krok bol prísne sledovaný politic-kými, novinárskymi a kultúrnymi kruhmi i širokou verejnosťou. Vo svojom príspevku sa chcem zamerať na politické pozadie funkcie pamiatkara a doteraz neznáme okolnosti ukončenia Jurkovičovej štátnej služby.

V Československej republike sa v roku 1918 politicky spojili dve etniká, ktoré o sebe navzájom veľa nevedeli a v povedomí širokej verejnosti prevládali na oboch stranách skôr vžitý stereotyp ako skutočné znalosti. Pred-vojnové kultúrne a hospodárske česko-slo-venské kontakty sa odohrávali viac-menej v rovine individuálnych známostí medzi jednotlivými predstaviteľmi českého a slovenského národného hnutia, ktorí sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia koncentrovali v spolku Českoslovanská jednota, znovuzaloženom v Prahe roku 1896.² Pravidelné zázemie nachádzali na poradách konaných od roku 1908 do roku 1913 v moravskom kúpeľnom mes-tečku Luhačovice,³ ktoré stavbami v „národ-nom štýle“ obohatil architekt Dušan Samuel Jurkovič (1868–1947).

Životné osudy do konca 1. svetovej vojny

Rodák z Turej Lúky na myjavských kopani-ciach bol piatym dieťaťom notára Juraja Jurko-viča (1827–1903) a jeho manželky Emílie (1831–1894), tiež rodom Jurkovičovej. Z otco-vej i matkinej línie pochádzalo niekoľko vý-znamných osobností, ktoré sa zapísali do zápa-su za práva slovenského ľudu. Najmä matka

vštepovala do duše mládenca lásku k ľudové-mu umeniu, slovenskému jazyku, k tradíciám a folklóru v inšpiratívnom prostredí rodného kraja v blízkosti moravskej hranice. Na formo-vanie jeho umeleckého a architektonického myslenia v duchu hľadania „národného“ slohu vplývali osobnosti na Štátnej škole remesiel (K. und K. Staatsgewerbeschule) vo Viedni, riaditeľ školy Camillo Sitte a profesor Rudolf Feldscharek.⁴ Po skúsenostiach nadobudnu-tých v stavebnej firme v Bratislave, u sloven-ského architekta a staviteľa Blažejka Bullu v Martine a v stavebnej kancelárii Michala Ur-bánka vo Vsetíne si v roku 1899 otvoril vlast-ný architektonický ateliér v Brne. Už počas pôsobenia v Urbánkovom ateliéri sa Jurkovič intenzívne venoval národopisnému výskumu ľudových stavieb, nábytku, ornamentov, výšiviek, krojov, keramiky a iných remeselných výrobkov na území Moravy aj v rôznych slovenských regi-ónoch, v ktorých nachádzal inšpiráciu pre vlastnú architektonickú tvorbu. Jeho kreatívny prístup vo využívaní ľudových motívov vzbudil záujem na Národopisej výstave v Prahe v ro-ku 1895 a priniesol mu prvé samostatné zá-kazky pretavené do turistických útulní a pus-tovní na mýtickom Radhošti. V brnianskej spoločnosti národne orientovaných intelektuálov a podnikateľov naďalej brúsil svoj architek-tonický štýl využívajúci remeselné a stavebné tradície ľudovej tvorivosti interpretované v no-vých tvaroch a secesných motívoch. Tradičné formy a vzory funkčne aktualizoval nielen v sa-motnej hmote stavby, ale aj v jej celkovom in-teriérovom zariadení prepracovanom do naj-menších detailov. Bol aj literárne činný a svoje výskumy a práce publikoval v časopisoch i sa-mostatných monografiách. Do vypuknutia 1. svetovej vojny si „básnik dreva“ vybudoval vynikajúce renomé v celom západoeurópskom priestore, jeho nevšedný talent uznávali od-borné i laické kruhy. Ďalší nečakaný a dodnes oceňovaný rozmer nadobudla jeho tvorba za 1. svetovej vojny, keď počas služby v oddelení

1

Obr. 1. Architekt Dušan Jurkovič ako vládny komisár. Archív Pamiatkového úradu SR.

■ Poznámky

1 Vendelín Jankovič, Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850–1950, *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 10, Bratislava 1973, s. 17–30. – Idem, Kapitoly z dejín pamiatkovej starostlivosti na Slo-vensku, *Pamiatky a príroda*, 1976, č. 4, s. 36–38. – Dana Bořutová, *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*, Bratislava 2009, s. 206–211. – Martina Orosová, Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období, *Pamiatky a múzeá: Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 2–6.

2 Nadežda Jurčišinová, *Českoslovanská jednota a Slováci: Kultúro-spoločenské aktivity spolku 1896–1914*, Prešov 2010, s. 20–21.

3 Eadem, *Česko-slovenské porady v Luhačovicích (1908–1913)*, Bratislava 2015, s. 84.

4 Bořutová (pozn. 1), s. 15–16.

2

3

Obr. 2. Pracovňa vládneho komisára Dušana Jurkoviča na Konventnej 1 v Bratislave v roku 1921. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 3. Priestory Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku na Konventnej 1 v Bratislave. Archív Pamiatkového úradu SR.

pre výstavbu pomníkov pri rakúskom veliteľstve v Krakove navrhol a zrealizoval v oblasti západnej Haliče tridsať dva cintorínov a pamätníkov padlým vojakom rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej armády.⁵ Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a vznik Československej republiky prijal s nadšením a veľkými nádejami.

Vstup do štátnej služby

Dušan Jurkovič vstupoval do služieb mladej republiky s ohromným sociálnym a kultúrnym kapitálom, ktorý ho v očiach Vavra Šrobára,⁶ ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, robil „spoľahlivou“ osobou, vhodnou zastávať funkciu vládneho komisára. V prijímaní nových štátnych úradníkov bol V. Šrobár nekompromisný a jeho previerkami prešiel len zlomok slovenskej inteligencie. Rodinné zázemie Jurkoviča, plné revolučných a národnobuditeľských tradícií, vzdelanie získané na viedenskej škole, osobné kontakty s predstaviteľmi slovenskej, moravskej a českej inteligencie z radov umelcov, podnikateľov, kňazov, novinárov i politikov, jeho tvorivá architektonická a výtvorná práca vyvierajúca zo slovenského a moravského ľudového umenia, postavenie nezávislého umelca-architekta hrdlo sa hlásiaceho k slovenskej národnosti, a v neposlednom rade akceptovanie politiky československej národnej jednoty, to všetko z neho robilo ideálneho muža v kruhu Šrobárovej centralistickej orientovanej avantgardy. Za vládneho komisára

pre ochranu pamiatok na Slovensku bol menovaný dekrétom platným od 1. 4. 1919. V zmluve mal Jurkovič dodatok, že časť svojho pracovného času môže venovať architektonickej tvorbe.⁷

Jeho menovanie sa udialo so súhlasom ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe (MŠANO). V kompetenciách osvetového odboru MŠANO boli zlúčené všetky typy múzeí (vlastivedné, umelecko-priemyslové, technické, galérie, múzeá grafiky či odliatkov), všetky druhy pamiatok (prírodné, prehistorické, historické, umelecké, ľudové), všetky kategórie knižníc a archívov, vedeckých ústavov, spoločností a spolkov, všetky druhy umenia aj všetky oblasti spojené s umením (umelecké školstvo, umelecké otázky stavebníctva a výstavby miest, organizácia umeleckého priemyslu a starostlivosť o ľudové umelecké remeslo, úžitkové umenie v službách štátu, výstavníctvo, styky so zahraničím). Súčasťou jeho oficiálneho programu bola aj literatúra, divadlo, osвета a ľudová výchova.⁸ Vedúcim oddelenia pre archeológiu, múzejníctvo a ochranu pamiatok bol PhDr. Zdeněk Wirth,⁹ ktorého Jurkovič poznal ešte z predvojnových čias ako redaktora časopisu *Styl*.¹⁰ V ich vzťahu panovala vzájomná úcta a rešpekt, ktoré sa rokmi prehľbovali. Je možné, že práve Z. Wirth inicioval vstup Jurkoviča do štátnych služieb.¹¹ V každom prípade Wirth aktívne zasahoval do činnosti komisariátu v Bratislave a Jurkovič sa s ním radil o všetkých podstatných krokoch, aj keď administratívne patrila komisariát pod Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska.

Z. Wirth už v začiatkoch úradovania osvetového odboru MŠANO považoval za jeho najväčší deficit nedostatočnú „správu vecí slovenských“. ¹² Všetko tu bolo treba organizovať úplne od začiatku, aby sa časom kultúrna úro-

veň Slovenska vyrovnala českým krajinám a vyhladili sa „stopy maďarské lžikultury“. ¹³ MŠANO malo v prvých mesiacoch a rokoch svojej existencie dosť problémov so svojou vlastnou organizáciou, personálnym obsadením, úradnými priestormi a výkonnými kompetenciami. Minister, štátni tajomníci aj prednostovia odborov si uvedomovali, že „slovenské

■ Poznámky

5 Ibidem, s. 160. – Matúš Dulla, Vojenské cintoríny v západnej Haliči, in: Dana Bořutová – Anna Zajčková – Matúš Dulla (edd.), *Dušan Jurkovič. Súborná výstava architektonického diela* (kat. výst.), Slovenská národná galéria 1994, s. 90–101.

6 Vavro Šrobár (1867–1950), slovenský lekár a politik, jediný slovenský signatár vyhlásenia Československej republiky, viacnásobný minister v československej vláde, aktívny za Slovenského národného povstania, člen vlády aj po skončení vojny.

7 Jankovič (pozn. 1), s. 34.

8 Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd ČR (OD ÚDU AV ČR), fond Zdeněk Wirth (f. Z. Wirth), škatuľa (šk.) W-A-252 – Zdeněk Wirth, *Organisace Ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky* (separát), s. 3. Publikováno také jako: Zdeněk Wirth, *Organisace Ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky*, *Umění* 1, 1918–1921, s. 246–253.

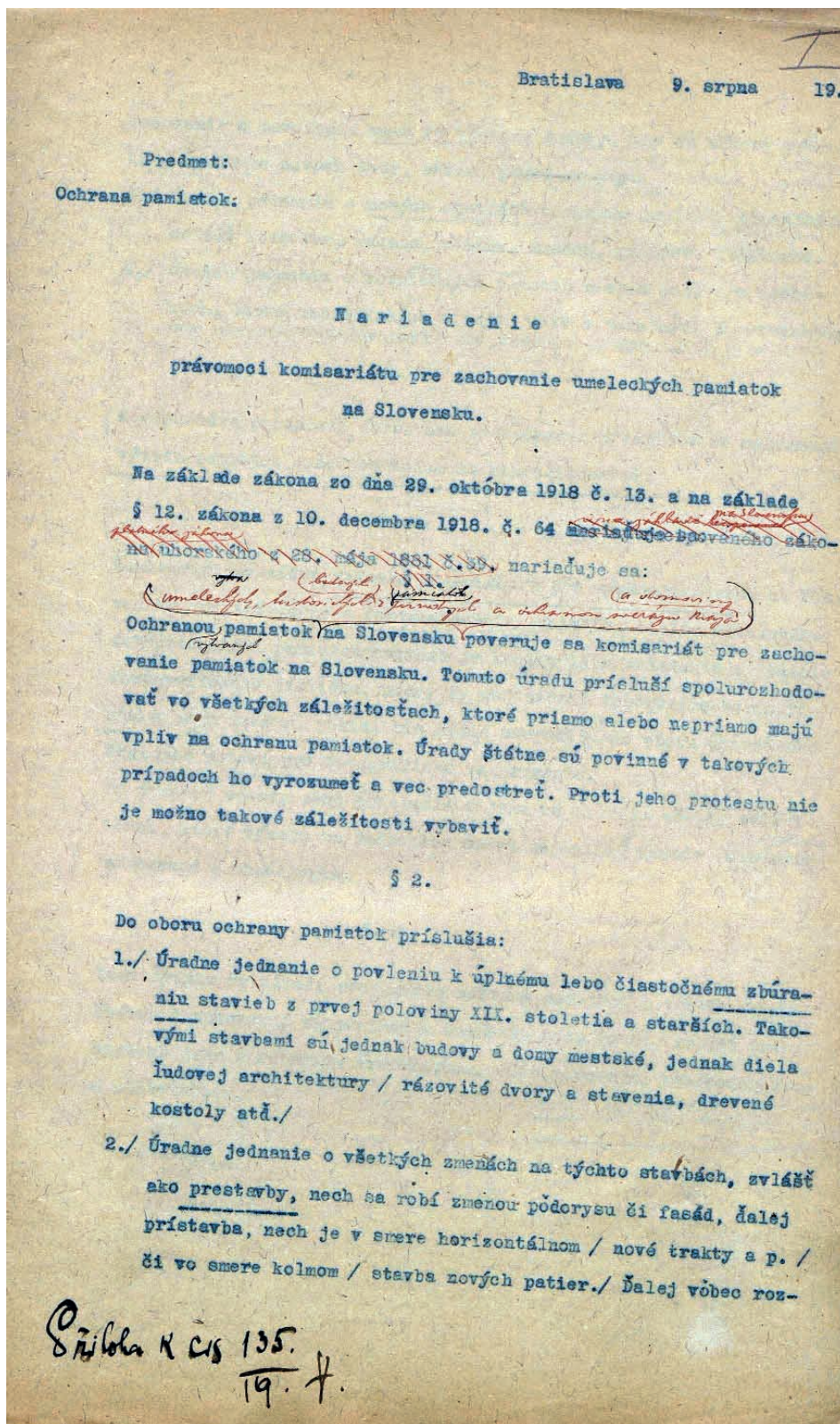
9 Kristina Uhlíková, *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010, s. 65.

10 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth, korespondencia D. Jurkoviča pred rokom 1918.

11 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth, korespondencia D. Jurkoviča, 16. 5. 1919. V liste Jurkovič spomína svoju návštevu u Wirtha pred viac ako šiestimi týždňami.

12 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. šk. W-A-252 – Zdeněk Wirth, *Organisace Ministerstva školství a národní osvěty Československé republiky* (separát), s. 4.

13 Ibidem.

Obr. 4. Text nariadenia č. 155/1919 o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku s poznámkami Jana Hofmana. Archív Pamiatkového úradu SR.

misára bez komisariátu“ preto vôbec nebolo ojedinelé.

Do Bratislavy, stále nepriateľskej voči československému štátu, prišiel Jurkovič na jar 1919, v čase rozvráteného zásobovania, katastrofálnej bytovej situácie, neustálych štrajkov a bojkotov promaďarsky orientovaných úradníkov, obchodníkov a robotníkov, každodenného ohrozenia verejného aj súkromného majetku, ba dokonca života obyvateľstva. Maďarské delá stáli len tristo krokov od budovy, v ktorej úradovali Šrobárovi vládni referenti, a na celom území Slovenska platilo stanné právo. Tvorivý architekt Dušan Jurkovič nebol jediným umelcom, ktorý zasadol do úradného kresla v úprimnej snahe pomôcť pri budovaní nového štátu. Nebol žiadnym začiatčníkom, vládny komisár sa stal ako päťdesiatročný zrelý muž a otec troch synov. Mal za sebou úspešnú kariéru, ktorá mu vyniesla neoficiálny titul „najlepšího slovenského umelca vôbec“. Slovensko v ňom nepochybne získalo kvalifikovaného odborníka, otázka bola, ako sa vyrovná s organizovaním práce a administrovaním spisov. Podobne ako iní vládni referenti a komisári, aj Jurkovič sa potýkal so základnými organizačnými, personálnymi a finančnými problémami, ktoré musel osobne obstarávať: „Potíže, jaké se každému jednotlivci staví zde v cestu, jsou chvílemi nepřekonatelný. [...] Pracuji současně na převzetí spolku Isabella v Bratislavě s nemalými potížemi. Obor mé působnosti den ze dne roste a práci tuto nezdolám bez vydatné pomoci spolupracovníků.“¹⁴ Svoju činnosť oficiálne začal vykonávať 16. 5. 1919 v prvých provizórnych miestnostiach.¹⁵ Stále sídlo pre svoj úrad, nazývaný spočiatku Vládny komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok (Vládny komisariát), získal 31. 7. 1919 v dome Júlie Hübner Pálffyovej na Konventnej ulici 1 v Bratislave.¹⁶

Budovanie prvého slovenského pamiatkového orgánu

Jurkovič musel svoj úrad budovať úplne od začiatku, v intenciách novej „československej“

veci“ naliehavo čakajú na riešenie, no z konkrétnych aktov vyplýva skôr bezradnosť, ktorá vládla v ministerských kanceláriách. V stále nejistej situácii malo MŠANO len obmedzené možnosti presadiť svoje predstavy o riadení široko rozvetvenej agendy. Idey jednotlivých prednostov osvetového odboru, idealisticky

formulované v memorandách a správach, bolo veľmi ťažké pretaviť do konkrétnych krokov na nepoznanej slovenskej pôde. Vývoj „správy vecí slovenských“ sa tak dial podľa momentálnych personálnych možností. Absencia kvalifikovaných odborníkov na Slovensku iný prístup ani nedovoľovala. Jurkovičovo postavenie „ko-

■ Poznámky

¹⁴ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth, korešpondencia D. Jurkoviča, 16. 5. 1919.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Archív Pamiatkového úradu SR (APÚSR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919–1915, Dodatky (f. PO, Dodatky), šk. 1, inv. č. 9. Najomná zmluva, 31. 7. 1919.

5

Obr. 5. Právnik a historik umenia Jan Hofman, jeden z prvých zamestnancov Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Archív Pamiatkového úradu SR.

reality, no v silne hungarizovanom prostredí. Vytváranie identity postavené na koncepte jedného „maďarského národa“ bola plne podriadená aj ochrana pamiatok, dosahujúca v predchádzajúcom storočí pozoruhodné úspechy. Uhorská pamiatková komisia, zriadená v roku 1872, ktorej kompetenciu vymedzoval zákon o zachovaní pamiatok č. 39/1881, sídlila v Budapešti, no jej členovia a korešpondenti pôsobili na celom území zalitavskej časti monarchie, hornouhorské stolice nevyvímajúc.¹⁷ Mnohí z nich aktívne spolupracovali pri záchrane a dokumentovaní pamiatok a vypracovali sa na uznávané osobnosti. Šrobárovými previerkami „národnej“ a štátnej spoľahlivosti však prešiel len zlomok inteligencie, kultúrne elity venujúce sa ochrane „uhorských“ pamiatok medzi ne v prvopočiatoch republiky nepatrili. Jurkovič mal preto veľké problémy so získavaním nových spolupracovníkov; nielenže nevyhovovali odborne, ale zdráhali sa vstúpiť do dočasnej štátnej služby, bez istej perspektívy definitívnej systemizácie.

Tak ako v iných oblastiach verejného života, aj pri personálnom obsadzovaní miest štátnej správy v oblasti osvetu sa uplatnili českí odborníci. Dvojkoľajnosť v štátnej administratíve a nevyjasnenosť kompetencií medzi MŠANO a Úradom ministra s plnou mocou pre správu Slovenska dokazuje aj menovanie zamestnancov Jurkovičovho komisariátu – niektorých úradníkov menoval Šrobár, niektorých MŠANO, resp. oba úrady v rôznom čase. Prvý sa do služby na Slovensku hlásil právnik a historik

umenia Jan Hofman¹⁸ už na konci roku 1918, no Zdeněk Wirth súhlasil s jeho odchodom do Bratislavy až v júni 1919.¹⁹ Oblasť súčasného a ľudového umenia personálne zabezpečoval gymnaziálny profesor Josef Vydra.²⁰ Ďalšími pracovníkmi boli architekt František Faulhammer,²¹ architekt Josef Marek²² a historik umenia Jan Reichert. Od 1. 11. 1919 bol komisariátu pridelený ministerský koncipient a budúci významný český rusista a literárny vedec Bohumil Mathesius (1888–1952),²³ ktorý prišiel na Slovensko v roku 1919 ako vojenský dobrovoľník. Národopisec Antonín Václavík bol prijatý 1. 12. 1919 ako pomocný úradník a pridelený bol J. Vydrovi.²⁴ Súčasne s D. Jurkovičom bol za štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku menovaný historik a archivár Václav Chaloupecký (1882–1951).²⁵

Cieľavedomý a mimoriadne pracovitý Jurkovič sa s húževnatosťou seba vlastnou pustil do práce, od začiatku zameranej na rôzne témy a problémy. Kompetencie Vládneho komisariátu neboli v tomto období ešte vymedzené žiadnym legislatívnym predpisom. Oblasť Jurkovičovej pôsobnosti sa preto rozrastala živelné, v mnohom závisela od jeho osobných preferencií a od schopností spolupracovníkov, ktorých mal k dispozícii. V prvom rade si zabezpečil uhorský stavebný poriadok, preklad uhorského pamiatkového zákona, zoznam obcí na území Slovenska a ďalšie právne a odborné podklady, ktoré využil pri tvorbe textu nariadenia o kompetencii Vládneho komisariátu.²⁶ Tá bola koncipovaná pomerne široko a odvážne, čím odrážala Jurkovičovo duha i jeho predstavu o svojom poslaní. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť meno Jana Hofmana, ktorý do konečnej formulácie nariadenia zasiahol svojimi poznámkami a pozmeňovacími návrhmi a bol poverený vybavovaním celého spisu.²⁷ Už 8. 8. 1919 bol ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska zaslaný návrh nariadenia s požiadavkou jeho rýchleho prijatia. Jurkovič podal svoj legislatívny návrh v čase, keď sa množili kritické hlasy na Šrobárovo diktátorské a autoritatívne metódy. Pražské ministerstvá, resp. politické strany, ktoré ich ovládali, sa usilovali čo najskôr zrušiť vládne referáty pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, „Šrobárovu vládu“, ako boli verejnosťou nazývané, a namiesť ich zriadiť na Slovensku len expozitúry ústredných orgánov. Na základe uznesenia ministerskej rady z 26. 8. 1919 boli prvé referáty zrušené už v lete 1919,²⁸ napriek protestom Vavra Šrobára, ktorý chápal potrebu ich existencie v záujme efektívnejšieho riešenia slovenských problémov.²⁹ Referát školstva pri úrade splnomocneného ministra, ktorý sa mal stať expozitúrou MŠANO, ostal zachovaný

zásluhou školského referenta Antona Štefánka, ktorému sa podarilo obhájiť potrebu riadenia slovenského školstva z Bratislavy.³⁰ Je prirodzené, že v tejto politicky napätej situácii Jurkovič cítil ohrozenie svojho vlastného posta-

■ Poznámky

17 Jankovič (pozn. 1), s. 17–30. – Peter Buday, K dejinám ochrany pamiatok na Slovensku v rokoch 1846–1919, in: Štefan Oriško – Peter Buday, *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846–1918)*, Bratislava 2017, s. 14–20.

18 Jan Hofman (1883–1945), český právnik a historik umenia, tajomník Klubu Za starou Prahu, riaditeľ Waldsovoho múzea gombíkov a spínadiel, v rokoch 1919–1939 pamiatkar na Slovensku, spoluzakladateľ profesionálnej ochrany pamiatok, ochrany prírody a múzejníctva na Slovensku, publicisticky aktívny.

19 Uhlíková (pozn. 9), s. 98–99.

20 Josef Vydra (1884–1959), český výtvarný pedagóg a teoretik, zakladateľ Školy umeleckých remesiel v Bratislave (1928–1939), spoluzakladateľ Ústavu výtvarnej výchovy pri Univerzite Palackého v Olomouci.

21 František Faulhammer (1897–1985), český architekt a projektant pôsobiaci na Slovensku v ateliéri D. Jurkoviča a K. Šilingera, funkcionalista, dokumentátor pamiatok.

22 Josef Marek (1889–1965), český architekt a urbanista, od roku 1919 projektovateľ na Slovensku, tvorca oceňovaných funkcionalistických stavieb a regulačných plánov miest a obcí.

23 Bohumil Mathesius (1888–1952), český literárny vedec, rusista, básnik a prekladateľ, po 1945 profesor Karlovej univerzity.

24 Antonín Václavík (1891–1959), český etnograf a folklorista, v rokoch 1919–1939 pracoval na Slovensku, priekopník moderného múzejníctva a budovania národopisných zbierok.

25 Milan Ducháček, *Václav Chaloupecký: Hledání česko-slovenských dějin*, Praha 2014, s. 111.

26 APÚSR, f. PO, Dodatky, šk. 1, inv. č. 13. Nariadenie o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku, spis č. 135/1919, august – november 1919.

27 APÚSR, f. PO, Dodatky, šk. 1, inv. č. 13. Príloha k č. 135/1919 s Hofmanovými doplnkami. Jan Hofman sa doteraz považoval za hlavného autora nariadenia, ale vzhľadom na to, že v čase zaslania textu ministromi V. Šrobárovi bol v Bratislave len dva mesiace, predpokladám, že na poslednú chvíľu zasahoval už hotovej predlohy. Jednotlivé články pravdepodobne pripravovali aj právnici zo Šrobárovo vládneho referátu pravosúdia, ktorí pracovali aj na iných nariadeniach na ochranu pamiatok.

28 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo školství (f. MŠ), šk. 311. Prezídium Ministerskej rady, č. 1169/19, 29. 8. 1919. Zpráva ministra Dra. Šrobára o Slovensku.

29 Natália Krajčovičová, *Slovensko na ceste k demokracii*, Bratislava 2009, s. 80.

30 NA, f. MŠ, šk. 311. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, č. 7953, 19. 8. 1919.

Minister Československej Republiky
s plnou mocou pre správu Slovenska.

Bratislava Čís. 5. června ai 1919

Čís 37 Oddelenie: *Jak im práve*

Predmet:
Vývoz uměleckých památek ze Slo-
venska,
kontrola cestujících.

Súčasne vyriadené:

Minister
Československé republiky s pl-
nou mocí pro správu Slovenska
v Bratislavě.

Komisariat pro záchranu umě-
leckých památek na Slovensku došel k
tomu přesvědčení, že cestujícím obe-
censtvem vyváží se též v osobních za-
vazadlech přes prováděnou kontrolu ta-
ké mnoho uměleckých památek.

Kontrolní orgány vojenské
uměleckých věcí neznalé provádějí kont-
rolu vůbec jak bylo zde zjištěno ned-
bale a zavazadla ani neotvírají.

Jest tedy nutno kontrolní
orgány zvláštním nařízením na to zno-
vu upozorniti.

Doporučujeme tedy, aby na
hlavních pohraničních stanicích pově-
řena byla vojenská osoba kontrolní čin-
ností, která svým vzděláním a inteli-
gencí k tomuto úřadu je způsobilá.

Umělecké předměty cestujícím
odebrané buďtež dodány přímo komisari-
atu pro zachování uměleckých památek v
Bratislavě, Konvetní ul. č.1.

Spisovňa:
Došlo:

Výpravňa:
Došlo: 5/6 919
Napisano: } 5/6 19
Srovnano: }
Vypraveno: s. prilohami.

Rok:	1919
Číslo kmenové:	37
Značka:	

6

Obr. 6. Historik a archivár Václav Chaloupecký ako štátny inšpektor archívov a knižníc na Slovensku. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 7. Kontrola vývozu hnutelných pamiatok, resp. predmetov s kultúrno-historickou hodnotou, tvorila dôležitú a náročnú časť Jurkovičovej úradnej agendy. Archív Pamiatkového úradu SR.

Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a jeho kompetencie

Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku mal pomerne široké právomoci najmä vo vzťahu k nehnuteľným stavebným pamiatkam. Všetky slovenské úrady vykonávajúce výkon štátnej správy v prvom stupni mohli rozhodovať v prípade akýchkoľvek akcií (búranie, prestavba, úprava fasády a pôdorysu, úprava okolia a pod.) týkajúcich sa budov postavených pred rokom 1850 len na základe jeho dobrozdania. Právo „spolurozhodovať“ sa týkalo aj ochrany prírodných krás a geologických útvarov, úpravy verejných priestorov, regulácii riek, komunikačných, melioračných a priemyselných prác. Vládny komisariát mal zároveň vykonávať dozor nad múzeami a knižnicami, verejnými, cirkevnými a cechovými zbierkami, nad vývozom pamiatok, obchodom so starožitnosťami, archeologickými vykopávkami a mal tiež organizovať vedecký výskum a dokumentáciu pamiatok. Kompetencie Vládneho komisariátu tým zároveň plne korešpondovali s cieľmi osvetového odboru MŠANO, ako ich formulo-

7

venia a hľadal možnosti ďalšej existencie Vládneho komisariátu, ktorá bola nemysliteľná bez patričného právneho predpisu. Vďaka takmer neobmedzeným kompetenciám Vavra Šrobára, ktorého nariadenia mali moc zákona a na ich platnosť stačil jeho podpis, bolo 20. 10. 1919 schválené historicky prvé nariadenie o ochrane pamiatkového fondu a kultúrneho dedičstva vôbec, vzťahujúce sa na dosiaľ hranicou pres-

ne nevymedzené územie Slovenska. V nariadení č. 155/8380-pres. o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku sa mu priznávala kompetencia Uhorskej pamiatkovej komisie (§ 19 – § 24 zákona č. 39/1881 a nariadenie uhorského ministerstva kultu a vyučovania č. 41178/1901), ako aj Uhorského hlavného inšpektorátu múzeí a knižníc (nariadenie z 29. 6. 1907).³¹

■ Poznámky

31 Nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 155/8380-pres. z 20. 10. 1919. *Úradné noviny*, 1919, č. 32–33, s. 14–15.

30.10.22

Po této své činnosti a činnosti svého bratra se přirovnával k dělníkům, kteří se v továrně pracují. Byl zvláště a já si ho nejvíce pamatuji, že se v továrně nacházel k dělníkům, kteří se v továrně pracují. Byl zvláště a já si ho nejvíce pamatuji, že se v továrně nacházel k dělníkům, kteří se v továrně pracují.

[illegible]

Opaskaji, kome ministreraj sub, je kate opirer prika uoekame, fortela amē
nefrimaverela a pofenela me klida laterela pira aefenel v uitorne tanci po odhoda f uitorne a pefte pefenel, abge
mi pefenel, je uiti of dno. Delaj. Kome soterne je kate pefenel, klida x mi v kate v uitorne aefte pefenel a
pofenel abge mi pefenel aefte aefte pefenel. —

Viluboké with him only. Darkens.

Anderson 30/IX 922.

Zprávy památkové péče / ročník 78 / 2018 / číslo 5 /
IN MEDIAS RES | Martina OROSOVÁ / Architekt Dušan Jurkovič ako vládny komisár
 pre ochranu pamiatok na Slovensku v rokoch 1919–1922

9

10

Obr. 9. Charakteristický typ ľudového domu v obci Čičmiany, ktorý Dušan Jurkovič predstavil na Národopísnej výstave v Prahe v roku 1895. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 10. Výstavba „nových Čičmian“ po požiari v roku 1923, ktorá sa nerealizovala presne podľa predstáv Dušana Jurkoviča. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 11. Umenie ľudových maliarov zo západného Slovenska bolo pre Dušana Jurkoviča veľkou inšpiráciou pre vlastnú tvorbu. Archív Pamiatkového úradu SR.

11

Jurkovičov Vládný komisariát rozhodne nebol len „pasívnym pozorovateľom diania na poli pamiatok“.³⁸ Od začiatku sa intenzívne snažil položiť svoju činnosť na pevnom legislatívnom základe, čo sa mu vďaka kompetenciám ministra s plnou mocou pre správu Slovenska pomerne úspešne darilo, čím Slovensko v mnohých prípadoch predbehlo aj západnú časť republiky. Rozvinul širokú spoluprácu so štátnymi a samosprávnymi úradmi, vojenskými veliteľstvami, kultúrnymi inštitúciami, inicioval tvorbu regulačných plánov, bránil vývozu hnutelných pamiatok, ničeniu prírodných krás a napriek protestom Z. Wirtha predkladal konkrétne návrhy na rekonštrukciu pamiatok. To by sa bez osobnej iniciatívy Jurkoviča a zánietenia jeho spolupracovníkov, najmä Jana Hofmana, Josefa Vydru, Václava Chaloupeckého, Jana Reicherta, Františka Faulhammera, Antona Václavíka a ďalších, nebolo podarilo.

Pokus o Vládný komisariát pre národnú osvetu na Slovensku

Neutíchajúci tlak politických strán na zrušenie školského, evanjelického a katolíckeho vládneho referátu pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a ich začlenenie do expozitúry MŠANO a tým úplne podriadenie pražskému vedeniu nútili Jurkoviča naďalej sa zamýšľať nad svojím postavením a budúcnosťou Vládneho komisariátu. Činnosť Vládneho

komisariátu, široko vymedzená prijatými nariadeniami, bola bezprostredne spätá s budúcou správou celej oblasti slovenskej kultúry, dobovým výrazom národnej osvety. Predpokladalo sa, že bratislavský Referát MŠANO bude organizačne obdobou pražského ústredia a jeho agenda sa bude v zásade deliť na školskú a osvetovú. Len výraznou osobnosťou formátu Dušana Jurkoviča si vieme vysvetliť návrh na vybudovanie *Vládneho komisariátu pre národnú osvetu na Slovensku*, ktorý by bol expozitúrou pražského MŠANO pre celú oblasť národnej osvety, no zároveň by si ponechal svoju samostatnosť. Minister V. Šrobár po ústnej dohode s Antonom Štefánkom³⁹ zmocnil 11. 9. 1919 Z. Wirtha a V. V. Štecha,⁴⁰ aby „v záujme zjednotenia úradnej činnosti v odbore národnej osvety previedli na mieste samom organizáciu komisariátu“.⁴¹ Z. Wirth a V. V. Štech po dohovore s D. Jurkovičom, tajomníkom minist-

ra J. Halom a štátnym tajomníkom Ivanom Markovičom,⁴² ktorý mal na starosti zákony

■ Poznámky

³⁸ Jankovič (pozn. 1), s. 37.

³⁹ Anton Štefánek (1877–1964), slovenský politik, poslanec a senátor Národného zhromaždenia, vládny referent pre školstvo na Slovensku, minister školstva a národnej osvety, profesor sociológie, rektor Univerzity Komenského.

⁴⁰ Václav Vilém Štech (1885–1974), český historik umenia, pracovník MŠANO, profesor Akadémie výtvarných umení v Prahe.

⁴¹ NA, f. MŠ, šk. 489. Spis č. 41649/1527 n. o., 22. 11. 1919. Reorganizácia Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku.

⁴² Ivan Markovič (1888–1944), slovenský právnik a politik, organizátor československých légii v Rusku, člen československej vlády, vedúci predstaviteľ sociálnej demokracie na Slovensku, zahynul v koncentračnom tábore.

12

13

Obr. 12. Projektu obnovy Zvolenského bradu venoval Jurkovič obrovské úsilie, no rekonštrukcia sa nakoniec nerealizovala. Návrh obnovy bradu s jazdeckou sochou Jana Jiskru z Brandýsa, architekti Jurkovič – Pacl, 1924–1925. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 13. Nerealizovaný návrh na rekonštrukciu Zvolenského bradu, architekti Jurkovič – Pacl, 1924–1925. Archív Pamiatkového úradu SR.

týkajúce sa organizácie verejnej správy na Slovensku, predložili prezídiu MŠANO v Prahe návrh na zriadenie Vládneho komisariátu pre národnú osvetu na Slovensku, podpísaný prednostom osvetového odboru Jaroslavom Kvapilom.⁴³ Do jednotlivých oddelení osvetového komisariátu (oddelenie pre vedu, archívnictvo a knižníctvo, oddelenie pre ochranu pamiatok, oddelenie pre ľudovú výchovu, literatúru a divadlo, hudobné oddelenie, oddelenie pre súčasné a ľudové umenie) mala spadať celá oblasť národnej osvetu v zhode s organizáciou osvetového odboru MŠANO. Úlohou jednotlivých vedúcich (V. Chaloupecký, J. Hofman, B. Mathesius, M. Schneider-Trnavský, J. Vydra) bolo „seznámiti se se zvláštními poměry a rázem slovenské země a lidu, pracovati k rozvinutí jeho duševních schopností a přičiňovati se o vytvoření svérázné domácí kultury vědecké i umělecké, mají prostředkovati kulturní styky mezi oběma větvemi čs. národa a býti stálým pojítkem mezi ústředním úřadem a místními činiteli na Slovensku, mají vyšetřovati jednotlivé případy z uložení ministerstva, mají navrhovati a hájiti kulturní slovenské položky ve státním rozpočtu a bděti nad jich správným užitím“.⁴⁴ Všetci hlavní aktéři, ktorí uvažovali o možnosti vybudovania Vládneho komisariátu pre národnú osvetu na Slovensku, vychádzali z konkrétnych skúseností, ktoré stihli v tomto smere získať, a svoju myšlienku stavali na reálnych možnostiach, s ktorými súhlasil aj osvetový odbor MŠANO. Prednostom rozšíreného komi-

sariátu mal ostať D. Jurkovič, ktorého zmluvný vzťah so slúžnym 24 000 Kč ročne a právom na diéty a cestovné podľa VII. hodnotnej triedy sa nemenil. Jeho úlohou malo byť zjednotenie činnosti jednotlivých oddelení, pričom mal dbať o to, aby sa riadili ideovým a umeleckým programom osvetového odboru ministerstva.⁴⁵ Aj Anton Štefánek Jurkoviča uisťoval, že na jeho poste sa nič nemení, a samotný Jurkovič veril, že prestavba Vládneho komisariátu sa podarí.⁴⁶

Zriadenie takto široko koncipovaného úradu, akéhosi slovenského osvetového ministerstva, sa nakoniec neudialo z politických dôvodov, napriek tomu, že Vládny komisariát sa neobmedzoval len na ochranu pamiatok a fakticky vykonával aj iné činnosti v oblasti osvetu. V programe vládnych politických strán bolo skôr utužovanie centrálneho riadenia, nie posilňovanie slovenských správnych orgánov. Jurkovičov Vládny komisariát bol súčasťou politicko-spoločenských procesov, jeho činnosť ovplyvňovali vládne krízy a rôzne otvorené či navonok neviditeľné faktory týkajúce sa špeciálne Slovenska, napr. poddimenzovaný rozpočet pre verejnú správu, nedostatok kvalifikovaných odborníkov, nedostatočná systemizácia miest štátnych zamestnancov, zlá sociálna situácia väčšiny obyvateľstva, kultúrna politika vedená v duchu československej národnej jednoty, celkové prehliadanie a podceňovanie problémov povojnového Slovenska a redukovanie jeho kultúrnych potrieb na zachovanie „slovenského svojrázu“. Jurkovičov myšlienkový svet a jeho vnímanie česko-slovenských vzťahov sa vyvíjali v prostredí predrevrátových českých a moravských slovakofilov, ktorých volanie po zmene či zmiernení oficiálnej, často tvrdo a necitlivo presadzovanej kultúrnej politiky ostalo nevypočuté. Aj Jurkovičovi priniesol jeho kultúrny boj rozčarovanie.

Otázka ďalšej existencie Vládneho komisariátu sa riešila v roku 1921, keď v kresle minist-

ra školstva a národnej osvetu sedel historik Josef Šusta. Uvažovalo sa o tom, či by sa z jeho rozvetvenej agendy mal osamostatniť pamiatkový úrad ako samostatná inštitúcia.⁴⁷ Podľa A. Štefánka na to nebola vhodná doba, najmä preto, že žiadne významnejšie miesto pamiatkára nemohlo byť obsadené Slovákom, pretože nemohli nájsť žiadneho schopného kandidáta. Problémy boli tiež s obsadením miesta referenta pre moderné a ľudové umenie po odchode Josefa Vydra, ktorý sa nezhodol s Jurkovičom v otázke Spoločnosti umeleckého priemyslu.⁴⁸ Ani Mikuláš Schneider-Trnavský⁴⁹ na pozvanie Jurkoviča nereflektoval. Samotný Jurkovič vyjadril vôľu zotrvať v službách republiky. Uspokojil by sa s miestom ministerského radcu, ale vymáhal si možnosť dostávať prednostne projektové zákazky na obnovu pamiatok v rukách

■ Poznámky

⁴³ Jaroslav Kvapil (1868–1950), český divadelný režisér, dramatik, básnik a prekladateľ, šéf činohry Národného divadla a Vinohradského divadla, sekčný šéf MŠANO, zakladateľ českej modernej réžie.

⁴⁴ NA, f. MŠ, šk. 489. Spis č. 41649/1527 n. o., 22. 11. 1919. Reorganizácia Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku.

⁴⁵ Martina Orosová, Osveta a ľudová výchova v kompetencii Referátu Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave v rokoch 1919–1939, in: Lubica Kázmerová a kol., *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918–1945)*, Bratislava 2012, s. 37–38.

⁴⁶ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 2. 10. 1919.

⁴⁷ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 2. 10. 1919 a 19. 4. 1921.

⁴⁸ Jankovič (pozn. 1), s. 34.

⁴⁹ Mikuláš Schneider-Trnavský (1881–1958), národný umelec, slovenský hudobný skladateľ, dirigent a pedagóg, inšpektor hudobných škôl na Slovensku, prispel k založeniu Hudobnej a dramatickej akadémie v Bratislave, zostavil Jednotný katolícky spevník.

14

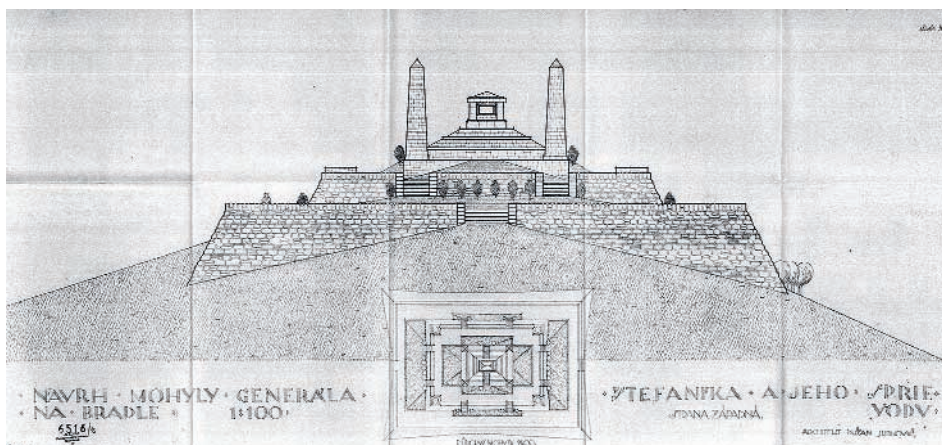
Obr. 14. Pôvodný pomník generála M. R. Štefánika na Bradle pred postavením mohyly v roku 1920. Dušanovi Jurkovičovi, Štefánikovmu spoluprádovi, bola zverená nielen podoba pomníka, ale aj scenár smútočnej slávnosti. Archív Pamiatkového úradu SR.

15

Obr. 15. Slávnosť odhalenia pomníka na mieste pádu lietadla M. R. Štefánika a jeho talianskych sprievodcov v Ivanke pri Dunaji 5. mája 1923. Pomník aj celý areál pamätného miesta navrhol Dušan Jurkovič v roku 1921. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 16. Návrh mohyly generála M. R. Štefánika na Bradle od architekta Dušana Jurkoviča z roku 1926. Archív Pamiatkového úradu SR.

16

štátu (napr. adaptácia Zvolenského hradu na župný úrad, rekonštrukcia Bratislavského hradu pre Univerzitu Komenského) a chcel vypracovať vzorový projekt obecnej alebo strednej školy pre referát verejných prác v Bratislave. Podotkol tiež, že sa nehodlá vzdať členstva v správnej rade Banky stavebných živností, filiálky v Bratislave.⁵⁰

Vznik Referátu Ministerstva školstva a národnej osvetly v Bratislave

Jurkovičova neutíchajúca aktivita, vlastné riešenie páličivých problémov, otvorené kritizovanie zodpovedných orgánov, ako aj rôzne kauzy, za ktoré bol braný na zodpovednosť a ktorých v povojnových časoch nebolo málo (ničenie pomníkov, odstraňovanie uhorských znakov z fasád budov, spory s referátom verejných prác, pozostalosť Jána Pálffyho, prestavba Zvolenského a Bratislavského hradu, regulačný plán Bratislavy a pod.) prispievali k spochybňovaniu jeho postavenia. Sám svoju činnosť hodnotil skepticky: „Zklamal jsem se naprosto ve svých očekáváních a poměry vyvinují se u nás tak, že musím pracovat plných 10 hodin i více a při tom všem nejdu věci ku předu tak, jak bych si přál. Je toho mnoho a při tom spíš

úkolů přibývá, agenda roste, týden za týdnem utíká a výsledky naší práce mně neuspokojují, zvláště v památkovém odboru.“⁵¹

Zásadná zmena v Jurkovičom postavení priamo súvisela so zlúčením školského, osvetového a oboch cirkevných referátov pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska do Referátu Ministerstva školstva a národnej osvetly v Bratislave (Referát MŠANO) na základe výnosu MŠANO z 8. 2. 1922.⁵² Zriadenie bratislavského referátu MŠANO sa odôvodňovalo jednak potrebou jednotného vedenia záležitostí spadajúcich do pôsobnosti MŠANO, jednak bezpečnejším uspokojovaním „svojrážnych potrieb Slovenska“.⁵³ Paradoxné je, že ministrom školstva a národnej osvetly, ktorý výnos podpísal, bol v tom čase Vavro Šrobár. Snažil sa síce dohodnúť s úradujúcim splnomocneným ministrom Martinom Mičúrom⁵⁴ a priznával jeho úradu kompetencie vo veciach politického významu, pre ktoré by „mohol byť činený pred slovenskou verejnosťou zvlášť odpovedným“, ⁵⁵ naštartoval však proces, ktorý už nedokázal regulovať.

Minister V. Šrobár dal prednostom MŠANO možnosť zasiahnuť do organizácie a kompetencií Referátu MŠANO a upraviť jeho „in-

štančný postup“.⁵⁶ Prednosta osvetového odboru Antonín Setunský predložil návrh na orga-

■ Poznámky

50 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 19. 4. 1921.

51 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 8. 2. 1920.

52 Výnos MŠANO č. 103-pres./1922 z 8. 2. 1922 o zlúčení školského, osvetového a cirkevných referátov. Věstník MŠANO, 1922, č. 40.

53 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. šk. W-A-252. MŠANO, č. 7750-pres, 11. 9. 1922, Referát ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě – Služební instrukce.

54 Martin Mičura (1883–1946), slovenský právnik a politik, župan, minister s plnou mocou pre správu Slovenska, prezident vrchného súdu, predseda Najvyššieho súdu, zúčastňoval sa prípravy Slovenského národného povstania, zomrel v moskovskom väzení.

55 OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth, šk. W-A-252. MŠANO, č. 7750-pres, 11. 9. 1922, Referát ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě – Služební instrukce. Prístupné tiež v: NA, f. MŠ, šk. 311.

56 NA, f. MŠ, šk. 518. Prezídium MŠANO, č. 1981-pres./1922, 3. 3. 1922. Referát ministerstva školstva a národnej osvetly v Bratislave. Jeho kompetencie.

Vážený pane sekční šefe!

Odloučenost, v jaké žijeme, je zlá věc. Již dlouhou dobu hledal jsem příležitost, poslat Vám přiložený snímek náhrobku, který jsem nakreslil pro zesnulého profesora Žákavce. Předpokládám sice, že mu pomník postavila rodina, ale mě to nedalo a cítil jsem se zavázán, uctít Jeho památku aspoň tímto způsobem. I když nebude postaven, zůstane mezi mojimi pracemi z doby druhé světové války.

Chytám se tentokrát nahodivši se příležitosti a posílám snímek i dopis na zdař Bůh. Snad ho přece dostanete.

Mnoho vzpomínáme na Vás a všichni toužíme po shledání.

Pracuji stále a vyrovnávám se s každou událostí mě blízkou. Jak rád bych slyšel Váš úsudek o té, které své práci.

Prosím Vás, vážený pane sekční šefe, buďte tak laskavý, zařídte věci tak, aby pak první výstava v Umělecko-průmyslovém museu byla moje. Mám vše k odeslání připraveno. Dove-du-li bedny s materiálem uchránit do konce před poškozením nebo zničením.

S mnohými srdečnými pozdravy od nás, též milostivé paní jsem Vám zcela oddaný

Dušan Jurkovič

Bratislava 18.III.1944.

Obr. 17. List Dušana Jurkoviča Zdeňkovi Wirthovi z 18. 3. 1944. ÚDU AV ČR, v. v. i, odd. dokumentace, fond Zdeněk Wirth.

Dr. František Kraus,⁵⁹ hudební inšpektor Mikuláš Schneider-Trnavský, architekt František Faulhammer a národopisec Anton Václavík. Osvetovému oddeleniu mala tiež pripadnúť knižnica a zbierka plánov a fotografií Vládného komisariátu. Fotografický ateliér mali užívať spoločne, keďže sa počítalo, že všetky úrady budú sídliť spoločne v jednej budove na Törökovej 2.⁶⁰

Zjednotením referátov bol poverený ministerský radca Dr. Josef Folprecht, ktorý postupoval striktným úradným spôsobom. Jurkoviča a jeho spolupracovníkov oboznámil s touto zásadnou organizačnou zmenou, de facto so zlikvidovaním Vládného komisariátu na ochranu pamiatok, spôsobom, ktorý pokladal za správny a vhodný. Dňa 11. 4. 1922 im zaslal obežník č. 7, v ktorom jednoducho oznámil, že „administratívne i personálne zlučuje dovtedajší školský a osvetový referát pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v jeden celok, ktorý sa bude nazývať Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. [...] Uvedené referáty prestávajú fungovať ako samostatné úrady dňom 14. 4. 1922“.⁶¹ V ďalších bodoch riešil personálne obsadenie nových oddelení, sťahovanie kancelárií a registratúr, doručovanie pošty a vybavovanie spisov. Obežník narazil na nečakaný odpor. Jurkovič Folprechtovi okamžite oznamoval, že od ministerského radcu Zdeňka Wirtha dostal ešte pred týždňom inštrukcie, ktoré nie sú v súlade s obežníkom č. 7. V podstate išlo o to, že akákoľvek, aj provizórna organizačná zmena sa bude diať až po porade zástupcu osvetového oddelenia MŠANO (t. j. Zdeňka Wirtha) a Duša-

17

nizáciu osvetového oddelenia Referátu MŠANO, ktorý vypracoval Z. Wirth po diskusii s D. Jurkovičom. Návrh konštatuje, že „osvetový referát ministerstva s plnou mocou pre Slovensko (tj. Vládný komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave), a síce jeho agenda v odbore literatúry, divadla, hudby, výtvarného umenia a ľudovej výchovy, zlučuje sa s Referátom MŠANO v Bratislave ako jeho II. oddelenie. Agenda ochrany pamiatok a múzejníctva sa až do úplného vybudovania pamiatkového úradu pre Slovensko dočasne prideluje inšpektorovi archívov a knižníc V. Chaloupeckému“.⁵⁷ V ďalších bodoch návrh vymenúva kompetencie oddelenia v oblasti literatúry a divadla, žurnalistiky a starostlivosti o čistotu jazyka, výtvarných umení všetkých druhov,

umeleckého priemyslu a umeleckého školstva, ľudového umenia starého i živého, umeleckých otázok kinematografie, verejnej estetiky, hudby umelej i ľudovej, hudobného školstva, sociálnych otázok hudobníkov, ľudovej výchovy, knižníctva, prednáškovkej činnosti, umeleckej výchovy ľudu. Wirth s Jurkovičom teda v podstate oprášili ideu Vládného komisariátu pre národnú osvetu na Slovensku. Oddeleniu sa priznávala právomoc aj v nakladaní s finančnými prostriedkami určenými na osvetu na Slovensku. Rozhodovanie by mal pravdaže úplne v rukách Dušan Jurkovič. Len v otázkach osobných a administratívnych by bolo oddelenie podriadené ministerskému radcovi Josefovi Folprechtovi. Do oddelenia mali byť pridelení: prof. Dr. Václav Maule,⁵⁸ knižničný inšpektor

■ Poznámky

⁵⁷ NA, f. MŠ, šk. 518. Návrh na organizaci II. (osvetového) oddělení Referátu ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě.

⁵⁸ Václav Stanislav Maule (1884–1945), český stredoškolský profesor, ľudovýchovný pracovník, prednosta Referátu MŠANO v Bratislave, odborový prednosta MŠANO v Prahe, účastník odboja, zomrel po mučení gestapom.

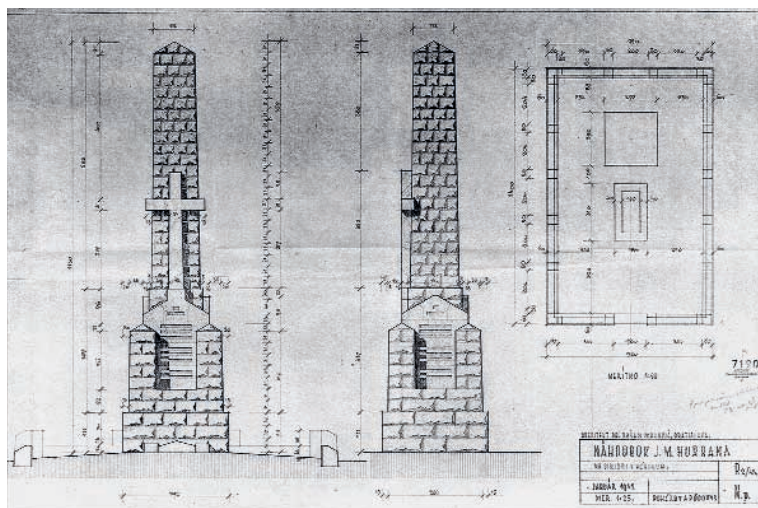
⁵⁹ František Kraus (1889–?), český učitel a osvetový pracovník, 1921–1939 knižničný inšpektor pre Slovensko, prvý námestník starostu mesta Bratislavy, od 1939 pracovník MŠANO v Prahe.

⁶⁰ NA, f. MŠ, šk. 518. Návrh na organizaci II. (osvetového) oddělení Referátu ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě.

⁶¹ NA, f. MŠ, šk. 311. Prezidium referátu MŠANO, Pro domo, 11. 4. 1922, obežník č. 7/1922.

18

19

20

Obr. 18. Interiér Spolkového domu v Skalici v roku 1931, ktorý Dušan Jurkovič projektoval v rokoch 1904–1905. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 19. V čase 2. svetovej vojny sa Dušan Jurkovič intenzívne venoval pomníkovej tvorbe. Návrh nábrobku Jozefa Miloslava Hurbana (1817–1888) v Hlbokom z roku 1941. Archív Pamiatkového úradu SR.

Obr. 20. Výstavba pomníka Jozefa Miloslava Hurbana zo spišského travertínu na cintoríne v Hlbokom, máj 1947. Foto: Podhorský. Archív Pamiatkového úradu SR.

na Jurkoviča ako „informujúceho účastníka“. Jurkovič tiež odprel vykonať spisovú rozluku a delimitáciu personálu.⁶²

Nezodpovedanou otázkou ostáva, či Zdeněk Wirth naozaj nebol na organizačnú zmenu v zabezpečení osvetly na Slovensku pripravený. V tomto období viedol svoju súkromnú vojnu s prednostom Antonínom Setunským a je možné, že všetky informácie z prezídia MŠANO sa k nemu nedostali. Situácia si však žiadala okamžité riešenie. Musel preto improvizovať a nemálo riskovať. Inštrukcie ohľadom zlúčenia osvetového referátu v Bratislave napísal podľa udania Folprechta ako súkromný list. Zdeněk Wirth po dohode s Jurkovičom, Chaloupeckým a Hofmanom vlastne sám svojvoľne rozhodol, že do osvetového oddelenia Referátu MŠANO budú delimitovaní Dušan Jurkovič, František Kraus, Václav Maule, František Faulhammer, Anton Václavík a Mikuláš Schneider-Trnavský a ich agendu budú tvoriť veci literatúry a divadla, hudby, výtvarného umenia, ľudovýchovy a obecných knižníc. Agenda ochrany pamiatok a múzejníctva prejde až do vybudovania pamiatkového úradu pod inšpektora archívov a knižníc Václava Chaloupeckého, ktorému budú pridelení Jan Hofman, Jan Reichert, jeden kancelársky úradník, jedna písarka a jeden sluha.

Toto riešenie vzal dodatočne na vedomie aj minister Vavro Šrobár, schválil delimitáciu pracovníkov do osvetového oddelenia Referátu MŠANO a ustanovil Jurkoviča za jeho prednostu. Na čelo nového „úradu na ochranu pamiatok“ vzniknutého z Vládneho komisariátu zatiaľ nebol nikto menovaný, takže všetky spisy podpisoval Dušan Jurkovič, aj keď na to v podstate už nemal právo, keďže sa medzitým stal úradníkom Referátu MŠANO.⁶³ Výnosom Prezídia MŠANO č. 4600-pres. z 23. 5. 1922 bol Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku oficiálne zrušený a jeho agenda prešla čiastočne na II. osvetové oddelenie Referátu MŠANO v Bratislave, čiastočne na Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. Oba podliehali priamo osvetovému odboru MŠANO v Prahe.⁶⁴ Počnúc dňom 1. júna 1922

sa musel používať už len názov „Referát ministerstva školstva a národnej osvetly v Bratislave“. Zabezpečenie agendy ochrany pamiatok a múzejníctva pod inšpektorátom archívov a knižníc sa nepovažovalo za definitívne. Samostatný pamiatkový úrad, čo v akej skromnej podobe, mohol byť vybudovaný podobne ako brniansky pamiatkový úrad, ktorý tiež zápasil

■ Poznámky

62 APÚSR, f. PO, Dodatky, šk. 3, inv. č. 405. Pripojenie komisariátu ku školskému referátu, č. 951/1922, 12. 4. 1922. – NA, f. MŠ, šk. 311. Vládny komisariát, č. 951/22, 12. 4. 1922. Organizace připojení komisariátu ke školskému referátu.

63 NA, f. MŠ, šk. 311. Prezídium Referátu MŠANO, č. 2601-pres./1922, 17. 5. 1922. Bratislava, Referát MŠANO. Sloučení dosavadních referátů, organizace a kompetence referátů. Podrobná správa správcu referátu Josefa Folprechta o zjednocovaní vládných referátov a budovaní Referátu MŠANO.

64 Orosová (pozn. 1), s. 6.

s personálnymi a materiálnymi problémami. Svoju rolu tu však zohrala osobná antipatia Z. Wirtha k Janovi Hofmanovi, ktorý ako jediný prichádzal do úvahy ako prednosta pamiatkového úradu.⁶⁵ Príčlenenie agendy ochrany pamiatok do osvetového oddelenia Referátu MŠANO by zase bolo krokom späť, veď stále bolo v platnosti Šrobárove nariadenie č. 155/1919 s veľkými úradnými právomocami pre ochranu pamiatok.

Pracovníci Vládného komisariátu ani inšpektor V. Chaloupecký neboli s ministerským výnosom oboznámení a o detailoch svojho organizačného začlenenia sa dozvedeli až z Folprechtovej internej inštrukcie.⁶⁶ V. Chaloupecký preto žiadal MŠANO, aby vydalo aspoň dočasnú inštrukciu o ďalšej organizácii „Štátneho úradu na ochranu pamiatok na Slovensku“.⁶⁷ Jan Hofman bol iniciatívnejší a sám vypracoval návrh inštrukcie pre spoločné fungovanie inšpektora archívov s referentom výtvarných a prírodných pamiatok v spoločnom úrade.⁶⁸ S návrhom súhlasil V. Chaloupecký a rešpektoval ho aj Z. Wirth, ktorý ustanovil pomer inšpektora archívniectva k referentovi ochrany pamiatok. Od 1. 6. 1922 bolo možné vydávať úradné výnosy pamiatkovej a múzejnej agendy pod záhlavím *Štátneho referátu pre ochranu pamiatok na Slovensku*.⁶⁹

Koniec funkcie vládneho komisára

Navonok sa zdalo byť všetko v poriadku, no pre emotívneho a sebavedomého Jurkoviča bola táto zmena zdrvivá. Bol pripravený odovzdať úrad svojmu nástupcovi. V súkromnom liste Z. Wirthovi do Prahy uviedol: „*Ve školském referátě utvořily se poměry poslední dobou tak, že nezbylo mně nic jiného než rozhodnout se vrátiti se k svému původnímu zaměstnání. Jsem okolnostmi nucen zabývat se projekty aspoň v hodinách večerních, a čím více se do toho vpravuji, tím více přicházím k názoru, že je toto jediné mé pole působnosti, které přináší člověku aspoň kousek radosti v životě.*“⁷⁰ Z. Wirth ho síce v listoch podporoval, ale prakticky mu nevedel pomôcť, sám bol zamestnaný „bojom“ so svojim nadriadeným A. Setunským. Zdá sa, že v tejto veci nezmohol nič ani A. Štefánek, ktorý bol pôvodne Jurkovičovmu návrhu osvetového komisariátu priaznivo naklonený, pretože aj jeho odsunul do úzadia nový správca referátu ministerský radca Josef Folprecht. Jurkovič bol zamestnaný v osvetovom oddelení Referátu MŠANO ešte do konca roku 1922. Plnil si svoje povinnosti v správnej rade podniku Detva, v komisii pre Demänovskú jaskyňu a venoval sa projektom na obnovu Zvolenského hradu. Usiloval sa o zvolanie porady vo veci krízy, ktorá nastala v ľudovom priemysle a ktorú chcel urýchlene riešiť spoluprácou MŠANO, splnomocneného

ministra a ministerstva obchodu. Nijakú odpoveď však nedostal zo žiadnej strany. Nechcel všetku zodpovednosť niesť sám a uvažoval, že sa vzdá svojej funkcie v ústave Detva.⁷¹ Politické pozadie správy národnej osvetu môže nasvedčovať informácia, ktorú D. Jurkovičovi prezradil poslanec Ján Pocisk.⁷² Sociálno-demokratickí poslanci poslali ministrovi školstva a národnej osvetu Rudolfovi Bechyněmu pamätný spis „*neb něco takového, aby odloučení úřadu památek od ostatních oborů nebylo prováděno*“. Jurkovič v tejto veci v poslednom čase nič nepodnikal a mal dojem, že sa tak stalo v záujme nejakého uchádzača o miesto v jeho úrade. S profesorom Václavom Maulem, ktorý sa ako jediný z českých úradníkov zžil so slovenským prostredím, pracoval na obrození osvetového odboru.⁷³

Po zmene na poste ministra školstva a národnej osvetu, ktorým sa stal český sociálny demokrat Rudolf Bechyně, boli kompetencie Referátu MŠANO v januári 1923 definované nanovo.⁷⁴ Zášahom jednotlivých pražských prednostov sa právomoc Referátu MŠANO čoraz viac zužovala, až dosiahla len zlomok pôvodných kompetencií. Centralistická politika MŠANO utužila svoje pozície na ďalšie roky. Dušan Jurkovič bol týmito zmenami priamo postihnutý. Už od 1. 12. 1922 mu prestali vyplácať služobný plat⁷⁵ a začiatkom februára 1923 sa dozvedel, že je pre neho pripravený dekrét na menovanie za úradníka VI. hodnostnej triedy „bez titulu a bez ustanovenia“.⁷⁶ Tento krok MŠANO bol pre Jurkoviča poslednou kvapkou poníženia. Rozhodol sa dekrét nepriať a definitívne sa vzdal štátnej služby. Mnohí jeho priaznivci z najvyšších kruhov proti takému bezohľadnému postupu protestovali, ale Jurkovič nechcel celú záležitosť ďalej rozduchávať a pretriasať v tlači. Bol plne rozhodnutý vrátiť sa k architektonickej tvorbe, ktorá ho najviac naplňovala a bola zmyslom jeho života.

Priamy a otvorený umelec sa stal obeťou politických zápasov, centralizácie moci a vyraďovania slovenských orgánov z rozhodovania a ovplyvňovania života slovenskej spoločnosti. Celý proces sa udial byrokratickými metódami s cieľom „skoncentrovania a vnútorného zjednotenia“ administratívy. Sám Jurkovič svoju činnosť vládneho komisára hodnotil so skepsou: „*Po dobu své činnosti v úřadě snažil jsem se zapracovat do věcí a vytýčit si cíle své práce, ale nepodařilo se mi to. Okolnosti byly silnější a já na konec byl jsem přesvědčen o tom, že úkolu toho nezdolám. [...] Potřebuji mít pevný životní program, mít vyřčené cíle do budoucna a spět k nim. Tak jak se poměry v úřadě vytvořily, nemohlo mně nikterak uspokojit, a proto bylo moje rozhodnutí, po mnohém dlouhém uvažování, pevně, vrátiti se ke svému řemeslu, které by mi přineslo kousek*

životní radosti z výsledku vykonané práce. [...] V mém stáří nelze již lehkomyšlně rozhodovati zda-li, neb kterou cestou dospěti lze kýženeho cíle. Čas utíká a nejmenší odbočení může přinésti zklamání nové.“⁷⁷ Neúnnavný Jurkovič neustal nielen vo svojej architektonickej tvorbe, ale angažoval sa v rôznych kultúrno-spoločenských podnikoch, reagoval na modernú dobu, no pritom naďalej ctil tradície a hodnoty minulosti, nezľavoval zo svojich etických a morálnych zásad, sociálneho cítenia, národného uvedomenia, aj keď sa mu nedostávalo zo všetkých strán uznania, pochopenia či vďaky.

V roku 150. výročia umelcovho narodenia a s blížiacim sa stým výročím ochrany pamiatok na Slovensku si opätovne uvedomujeme zakladateľskú a priekopnícku úlohu Dušana Jurkoviča, jeho rázne a pevné postoje v čase rodiacej sa slobodnej slovenskej kultúry. Napriek tomu, že porevolučný kvas ho pohltil a hodil späť do tvorivej činnosti, za krátke tri roky úradnej činnosti stihol položiť pevné základy inštitucionalizovanej ochrany pamiatok na Slovensku, ktorej odkaz „Chránime pamiatky našich otcov!“ máme tú česť naplňovať každodennou prácou.

■ Poznámky

⁶⁵ Uhlíková (pozn. 9), s. 97–101.

⁶⁶ NA, f. MŠ, šk. 518. Prezídium Referátu MŠANO, pro domo č. 20/1922, 31. 5. 1922.

⁶⁷ APÚSR, f. PO, Dodatky, šk. 3, inv. č. 429. Organizace po stránce úřední, 10. 6. 1922. – NA, f. MŠ, šk. 3223, Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku č. 1561/22 odd. A, 7. 7. 1922.

⁶⁸ NA, f. MŠ, šk. 3223, Štátny úrad na ochranu pamiatok na Slovensku č. 1399/1922, 12. 6. 1922.

⁶⁹ NA, f. MŠ, šk. 3223, MŠANO č. 65789/1922, 12. 7. 1922.

⁷⁰ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 20. 4. 1922.

⁷¹ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 19. 1. 1923.

⁷² Ján Pocisk (1870–1941), slovenský novinár a politik, poslanec a senátor Národného zhromaždenia, reprezentant sociálno-demokratickej strany na Slovensku, zomrel na následky väznenia v Ilave.

⁷³ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 20. 11. 1922.

⁷⁴ NA, f. MŠ, šk. 311. Prezídium MŠANO, č. 10211-pres./1922, 22. 11. 1922. Vymezení kompetencie. Příloha: Kompetenční instrukce referátu ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě. Do platnosti vošli v januári 1923.

⁷⁵ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 13. 1. 1923.

⁷⁶ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 8. 2. 1923.

⁷⁷ OD ÚDU AV ČR, f. Z. Wirth. Korešpondencia D. Jurkoviča, 30. 10. 1922.